

Α. ΤΣΙΡΙΜΟΚΟΥ

ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΤΑΧΥΤΗΤΑ, σ.σ. ΑΓΡΑ, 2000

ΠΟΛΥΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ
ΚΑΙ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΟΛΟΓΙΑ
ΣΤΗ ΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΑΙΩΝΑ *

Αυτά όλα τὰ τίναξαν στὸν ἀέρα οἱ Κοραῆδες, δια-
φωτιστές καὶ Βαυαροί, γιὰ νὰ κατασκευάσουν τὸ
νόθο σχῆμα ἑνὸς ἑλλαδικοῦ κράτους « ἐφάμιλλου
τῶν εὐρωπαϊκῶν », μιᾶς Ἑλλάδας ποὺ ἀρνήθηκε
τὸν ἑλληνισμό καὶ τὴν πνευματικὴ του παράδοση
καὶ τὴν πολιτιστικὴ του ταυτότητα.

ΧΡ. ΓΙΑΝΝΑΡΑΣ, « Λαϊκὸς πολιτισμὸς »

Ἐντί, 42 (1976)

Ἡ ἰδεολογικὴ χρῆση τοῦ συγκριτισμοῦ

Ἡ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ὡς ἀκαδημαϊκὸς θεσμὸς
ἔχει πλέον τὸ βίο μιᾶς ἑκατονταετίας : ὄντως, ὅπως μᾶς πλη-
ροφοροῦν ὅλοι οἱ ἀρμόδιοι ἐρευνητές, πρὸς τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰώνα
ξεκίνησε ἡ προκήρυξη καὶ στελέχωση ἐδρῶν συγκριτικῆς γραμ-
ματολογίας στὰ πανεπιστήμια τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς, ἡ
εὐρεία ἐξάπλωση καὶ νομιμοποίηση τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν « δραμά-
των » τοῦ συγκριτισμοῦ.¹ Πρόκειται γιὰ τὸν αἰώνα – ἄς μὴν τὸ λη-

* Ἀνακοίνωση στὴν ἡμερίδα τῆς Ἑλληνικῆς Ἑταιρείας Γενικῆς καὶ Συγ-
κριτικῆς Γραμματολογίας μὲ γενικὸ θέμα : *Σύγχρονες τάσεις τῆς συγκριτικῆς
γραμματολογίας* (Ἀθήνα, 18 Ὀκτωβρίου 1997). Πρώτη δημοσίευση στὰ *Σύγ-
χρονα θέματα*, τεύχ. 66 (Ἰανουάρ. – Μάρτ. 1998), σσ. 52-57.

1. Βλ. ἐντελῶς ἐνδεικτικὰ τὸ πρῶτο κεφάλαιο ("How Comparative Literature
Came into Being") τοῦ βιβλίου τῆς Susan Bassnett, *Comparative Literature. A Crit-
ical Introduction*, Blackwell, 1993, σσ. 12-30. Γιὰ μιὰ συνοπτικὴ ἱστορία τοῦ
συγκριτισμοῦ ὡς πανεπιστημιακοῦ κλάδου, κατὰ χῶρες, βλ. ἐπίσης Ulrich Weis-
stein, *Comparative Literature and Literary Theory: Survey and Introduction*, Indiana

σμονοῦμε— τῆς « ἐθνικῆς ἐνδοστρέφειας » : στὸν εὐρωπαϊκὸ, τουλάχιστον, ἄλλο ποικίλες γεωπολιτικὲς ἀνακατατάξεις ἐπαναχαράσσουσαν ἐθνικὰ σύνορα, διαλύουν παλαιὰ καὶ κραταιὰς αὐτοκρατορίες, συγκροτοῦν νέα κράτη, τὰ ὁποῖα ἀναζητοῦν μὲ πάθος « ρίζες », ταυτότητα, συνείδηση, καταγωγικούς μύθους. Αὐτὴ τὴν τάση καὶ ἀνάγκη γιὰ ἐσωτερικὴ ἀναδίπλωση καὶ αὐτογνωσία καί, κατ' ἐπέκταση, γιὰ αὐθιστόρηση ὑπηρετεῖ καλὰ ἡ ἱστοριογραφία τῆς ἐποχῆς. Παρατηροῦμε μὴ σειρὰ « ἐθνικῶν ἱστορικῶν » ποὺ ἐπιχειροῦν ὅλοι νὰ δείξουν τεκμηριωμένα καὶ συστηματικὰ τὴ μοναδικότητα καί, λανθάνοντως, τὴν ὑπεροχὴ τῆς χώρας τους.¹ Τὸ φάσμα τοῦ ἐθνικοῦ φανατισμοῦ, τοῦ ξενόφοβου σοβινισμοῦ δὲν εἶναι μακριὰ καὶ προδιαγράφει ζοφερὰς μέρες : στὴν Εὐρώπη, σπαρασσόμενη ἀπὸ τὸ ἐθνοκεντρικὸ μένος, ἐπιστρατεύεται τότε τὸ διεθνιστικὸ πνεῦμα τοῦ συγκριτισμοῦ, ποὺ μὲ σαφῶς νεο-ουμανιστικὸ λόγο καὶ πυροσβεστικὲς προθέσεις ἐπιχειρεῖ νὰ μετριάσει τοὺς ἐθνοναρκισσισμούς, νὰ κρατήσῃ ἀνοικτούς τοὺς διαύλους ἐπικοινωνίας, νὰ χαλιναγωγῆσῃ τὰ ἐξημμένα ἐθνικὰ πάθη, νὰ δημιουργήσῃ κλίμα συναίνεσης καὶ ἀνοχῆς γιὰ τὸ « ξένο », τὸ διαφορετικὸ, τὸ « ὄθνηιον ». Προβάλλεται ἡ ἰδεαλιστικὴ εἰκόνα μιᾶς παγκόσμιας ἁρμονίας καὶ εἰρηνικῆς συμβίωσης, ποὺ θὰ στηρίζεται στὴν ἀμοιβαιότητα τῶν λογο-

Univ. Press, 1973 (κεφ. "History", σσ. 167-252). Ὡστόσο, τὸ ἔδαφος γιὰ τὴν καθιέρωση πανεπιστημιακῶν μαθημάτων συγκριτικῆς γραμματολογίας ἔχει προλαίανει ἡ θεσμοποίηση ἐδρῶν « ξένων λογοτεχνιῶν », ποὺ βοηθοῦν σημαντικὰ τὴν ἀλληλογνωριμία τῶν ἐθνικῶν λογοτεχνικῶν παραδόσεων: βλ. τὸ ἐνημερωτικὸ βιβλίο τοῦ Michel Espagne, *Le paradigme de l'étranger. Les chaires de littérature étrangère au XIXe siècle*, Cerf, 1993, καὶ τὸ σχετικὸ βιβλιοκριτικὸ σημείωμα : Λ. Τσιφμῶκου, « Ἡ δημιουργία μιᾶς "ἐθνικῆς λογοτεχνίας" » [Ἡ δεξίωση τῆς ἐτερότητας], *Τὸ Βῆμα* (9.1.1994).

1. Γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ μορφώματος « ἐθνικὴ λογοτεχνία » βλ., ἐιδικότερα, τὸν κατατοπιστικὸ συλλογικὸ τόμο : Michel Espagne – Michael Werner (ἐπιμ.), *Philologiques III : Qu'est-ce qu'une littérature nationale? Approches pour une théorie interculturelle du champ littéraire*, Éditions de la Maison des sciences de l'homme, 1994.

τεχνικῶν σχέσεων καὶ στὴν ὑποτιθέμενη ἐγκαθίδρυση μιᾶς δημοκρατικῆς, ἰσονομικῆς πολιτείας τῶν « καλῶν γραμμάτων ». Μύθος ποὺ γρήγορα κατέρρευσε στὰ χαρακώματα τοῦ Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου : ὁ περιλάλητος διεθνισμὸς τῆς συγκριτικῆς γραμματολογίας, ὑπαινισσόμενος ὅτι δρᾷ στὴ σφαῖρα τῶν Ἑνωμένων Ἐθνῶν τῆς λογοτεχνίας, ὑπεράνω τῶν ἀσφυκτικῶν ἐθνικῶν συσπειρώσεων καὶ τῆς μονότροπης ἀνάδειξης τῶν ἐντοπιῶν παραδόσεων, φάνηκε ἀπλούστατα βαθιὰ ἐμπλεγμένος στὰ παραμορφωτικὰ γρανάζια τῶν ἰδεολογικῶν μηχανισμῶν καὶ σκοπιμοτήτων, ποὺ ἀνέπλασαν τὶς ἱστορικὲς διαστάσεις λογοτεχνικῶν φαινομένων προκειμένου νὰ ἐξυπηρετηθοῦν σύγχρονοι ἀνταγωνισμοί, ἀνάγκες καὶ συμφέροντα. Προφανῶς, αὐτὴ ἡ ἰδεολογικὴ φόρτιση χαρακτηρίζει τὸ σύνολο τῶν λεγομένων ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου, μὲ προεξάρχουσα τὴν « πιλοτικὴ ἐπιστήμη » τῆς ἐποχῆς, τὴν Ἱστορία¹ : στὴν περίπτωση ὅμως τῆς νεότευκτης συγκριτικῆς γραμματολογίας ἔχουμε προγραμματικὴ καὶ δεδηλωμένη τὴν πρόθεση συντονισμένης ἐμπλοκῆς στὰ παραδοσιακὰ ἰδεολογικὰ συστήματα, ἔστω καὶ ἂν ἀπώτερος στόχος εἶναι ἡ ὑπονόμευση τῶν ἐθνικῶν μύθων καὶ ὁ ἀποφανατισμὸς τῶν ἐδραιωμένων ἐθνικῶν στερεοτύπων (π.χ., ὁ « ἀφελῆς » Ἀμερικάνος, ὁ « φλεγματικὸς » Ἑγγλέζος, ὁ « πρωτόγονος » Τοῦρκος, ἡ « ἐλαφρὰ » γαλλικὴ γραμματεία, κλπ.).

Ἡ ἀπαυγάζουσα Μέκκα τοῦ συγκριτισμοῦ καθ' ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα, συμπεριλαμβανομένου τοῦ μεσοπολέμου, εἶναι ἡ Γαλλία. Πρόκειται γιὰ τὴ « γαλλικὴ στιγμὴ » ἢ « ὥρα » τῶν συγκριτολογικῶν σπουδῶν.² Ὁ κύκλος τῶν Γάλλων συγκριτολόγων ἔδωσε ἰδι-

1. Βλ. ἀφενὸς τὴν πλήρη καὶ ἐμπεριστατωμένη ἀνάπτυξη αὐτοῦ τοῦ ἐπιχειρήματος στὸ ἄρθρο τοῦ Φίλιππου Ἡλιοῦ, « Ἡ ἰδεολογικὴ χρῆσις τῆς ἱστορίας », Ἀντί, τεῦχ. 46 (29.5.1976), σσ. 31-34, καὶ ἀφετέρου τὴν ὑποδειγματικὴ ἐφαρμογὴ του στὴ μελέτη τοῦ ἰδίου : *Ἰδεολογικὲς χρήσεις τοῦ κοραϊσμοῦ στὸν 20ὸ αἰῶνα*, ἐκδ. Ὁ Πολίτης, 1989.

2. Βλ. τὸ κεφάλαιο "The French Hour" τοῦ βιβλίου τοῦ Claudio Guillén, *The Challenge of Comparative Literature*, Harvard Univ. Press, 1993, σσ. 46-59.

αίτερη ἔμφραση στὴν ἱστορικὴ καὶ συστηματικὴ μελέτη τῶν λογοτεχνικῶν ἐπιδράσεων καί, στὶς καλύτερες στιγμὲς του, συνδύασε τὴν ἐπιδρασιολογία μὲ τὴ νεοτερικὴ ἱστορία τῶν ἰδεῶν.¹ Ἡ πρόσδεση στὸ ἄρμα τοῦ ἱστορισμοῦ, παρὰ τὴν εὐρυχωρία τοῦ λανσονικοῦ ὀδηγητικοῦ σχήματος², ὀδήγησε σχεδὸν ἀναπόφευκτα στὴν ἔμμονη ἀναζήτηση « πηγῶν » καὶ « προτύπων », σὲ μιὰ ἀλόγιστη ἐπιδρασιθηρία καὶ τεκμηριομανία, πού προώθησε βεβαίως σημαντικὰ τὴν ἱστορία τῆς λογοτεχνικῆς ζωῆς (ἱστορία τῶν περιοδικῶν καὶ τῶν ἐκδοτικῶν κυκλωμάτων, συστηματικὴ διερεύνηση τοῦ ρόλου τῶν « διαμεσολαβητῶν » στὴν ἀλληλογνωμία τῶν ἔθνικῶν γραμματειῶν, δηλαδὴ μεταφραστῶν, περιηγητῶν, ἐπαγγελματιῶν-κριτικῶν, ποσοτικὴ μέτρηση τῆς ἀκτινοβολίας τῶν ἔθνικῶν συγγραφέων στὴν ἀλλοδαπή, κλπ.), ἀλλὰ ἄφησε σὲ βαθὺ σκοτάδι ὅ,τι θὰ ἀποκαλούσαμε σήμερα ἱστορία τῆς λογοτεχνικότητος. Ὁ γαλλικὸς συγκριτισμὸς αὐτῆς τῆς ἐποχῆς φέρει ἔντονα τὸ στίγμα τῆς γενετικῆς ἔμμονῆς, κατάλοιπο τῆς θετικιστικῆς αἰσιοδοξίας καὶ τοῦ ἐπιστημονισμοῦ τοῦ 19ου αἰῶνα· δὲν ἀντελήφθη τίς μεγάλες ἐπιστημολογικὲς ἀνακατατάξεις πού ἄλλαξαν τὸν προσανατολισμὸ τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου ἐκεῖ γύρω στὴν ἀφετηρία τοῦ νέου αἰῶνα, καὶ συνέχισε νὰ καλλιεργεῖ κοντόθωρα τὸ πνεῦμα καὶ τὸ γράμμα μιᾶς κατὰ βάση ἔθνοκεντρικῆς συγκριτικῆς φιλολογίας, ἐγγεγραμμένης στὸν πανεπιστημιακὸ λόγο μιᾶς ἄλλης, παρωχημένης, ἐποχῆς.

1. Καλὸ δεῖγμα αὐτῆς τῆς διαπλοκῆς παραμένει ἡ περίφημη μελέτη τοῦ Paul Hazard (συνιδρυτῆ μὲ τὸν F. Baldensperger τοῦ περιοδικοῦ *Revue de littérature comparée*, πού ἀπὸ τὸ 1921 ὡς σήμερα ἀποτελεῖ ἔγκυρο βῆμα τῶν συγκριτολογικῶν ἀπόψεων), *La crise de la conscience européenne: 1680-1715*, [1934], Fayard, 1978.

2. Γιὰ τὴ λανσονικοῦ τύπου ἱστορία τῆς λογοτεχνίας, πού ἀποτελεῖ τὴν πλέον προωθημένη πρόταση τῆς « Γαλλικῆς σχολῆς » ὡς πρὸς τίς προσεγγίσεις τῶν λογοτεχνικῶν φαινομένων, βλ. Α. Τσιφινώκου, « Ἱστορία λογοτεχνίας καὶ ἱστορικὴ ποιητικὴ », *Ὁ Πολίτης*, τεύχ. 47-48 (Ἰανουάριος-Φεβρουάριος 1982), σσ. 116-126. Βλ. ἐδῶ σσ. 23-56.

Σὲ αὐτὴ τὴν παράδοση ἀντιπαρατίθεται συνήθως ἡ λεγόμενη « ἀμερικανικὴ σχολὴ » συγκριτισμοῦ, ἔτσι ὅπως διαμορφώνεται καὶ ἀναπτύσσεται ραγδαία κυρίως μετὰ τὴ λήξη τοῦ Δευτέρου Παγκοσμίου πολέμου, ἐν μέρει καὶ λόγω τῶν ἰδιαίτερων ἱστορικοπολιτικῶν συνθηκῶν πού προκύπτουν ἀπὸ τὴ νέα σύρραξη.¹ Ὁ R. Wellek κωδικοποιεῖ ἐπαρκῶς τίς δύο ἀντικρουόμενες συγκριτολογικὲς νοοτροπίες στὸ διάσημο πλέον κείμενο « Ἡ κρίση τῆς συγκριτικῆς γραμματολογίας » (1958), πού γιὰ πολλοὺς ἐπέχει σχεδὸν θέση « μανιφέστου ».² Στὴν οὐσία, καταγγέλλεται ἀνοικτὰ ἡ ἐπιδρασιθηρικὴ τάση τοῦ παραδοσιακοῦ συγκριτισμοῦ, ἡ ἄκαμπτη αἰτιοκρατικὴ λογικὴ του, καθὼς καὶ τὰ « πατριωτικὰ » κίνητρα τῶν συγκριτολόγων τῆς πρώτης, « ἡρωικῆς », ἀκαδημαϊκῆς φάσης τοῦ κλάδου, πού ὀδήγησαν σὲ πλήρες ἀδιέξοδο καὶ τέλημα τὴν ἄλλοτε πολλὰ ὑποσχόμενη διαλογικὴ προσέγγιση τῶν λογοτεχνικῶν ζητημάτων, ἐξ ὀρισμοῦ ἀρμόδια νὰ λειτουργήσῃ ὡς ἀντίδοτο κατὰ τῶν ἐθνοκεντρικῶν πολιτισμικῶν παρωπίδων. Ἐπίσης καταδηλώνεται ἡ ἀνάγκη νὰ ἐνταχθεῖ ἡ συστηματικὴ μελέτη τῆς λογοτεχνίας σὲ ἓνα σύστημα θεωρίας τῶν τεχνῶν, πού στὴν πράξη σημαίνει συνεξέταση τῆς λογοτεχνίας μὲ τίς λοιπὲς καλλιτεχνικὲς ἐκφράσεις, ἀνοιγμα δηλαδὴ σὲ ὅλο τὸ καλλιτεχνικὸ φάσμα καὶ διατύπωση ἐρωτημάτων καὶ ἀνησυχιῶν αἰσθητικοῦ τύπου.

1. Γιὰ τὴ διαμόρφωση τοῦ συγκριτολογικοῦ χάρτη στὴ Βόρεια Ἀμερικὴ βλ. τὰ κεφάλαια « The American Hour » καὶ « Taxonomies » τοῦ βιβλίου τοῦ Cl. Guillemin, *The Challenge of Comparative Literature*, ὁ.π., σσ. 60-62 καὶ 93-105. Πρὸς ἐπίσης τίς ἐπίσημες ἐκθέσεις τῶν ἐτῶν 1965, 1975 καὶ 1993 τῆς Ἀμερικανικῆς Ἑταιρείας Συγκριτικῆς Γραμματολογίας (ACLA), οἱ ὁποῖες ἀποτιμοῦν καὶ προγραμματίζουν ἀνὰ δεκαετία περίπου τὴ συγκριτολογικὴ πρακτικὴ στὰ ἀμερικανικὰ πανεπιστήμια: Charles Bernheimer (ἐπιμ.), *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*, The Johns Hopkins Univ. Press, 1995, σσ. 21-48.

2. « The Crisis of Comparative Literature ». Τὸ ἱστορικὸ αὐτὸ δοκίμιο, ἀνακοίνωση στὸ Δεύτερο διεθνὲς συνέδριο συγκριτικῆς γραμματολογίας, τῶρα στὸν τόμο: René Wellek, *Concepts of Criticism*, Yale Univ. Press, 1963, σσ. 282-295.

υπογραμμίζεται ή επιτακτική χρεία να χρησιμοποιήσουν οι συγκριτολόγοι τα επιτεύγματα και τους προβληματισμούς της θεωρίας της λογοτεχνίας, περνώντας επιτέλους από το εμπειρικό στο έννοιολογικό επίπεδο, μετασχηματίζοντας τη συγκριτική φιλολογία σε συγκριτική ποιητική. Τα αμερικανικά πανεπιστήμια προωθούν θεαματικά τα συγκριτολογικά προγράμματα δίνοντας κύρια έμφαση στο αίτημα για μια ανθρωπιστική καθολική παιδεία (*Humanities*), επιχειρώντας όμως συνάμα και την ήγemonική χειραγώγηση των ύπαρκτων και ποικίλων μειονοτήτων, που διεκδικούν αναγνώριση των πολιτισμικών παραδόσεων και ιδιαιτεροτήτων τους – τουτο σημαίνει και έμφανη απόκλιση από τον εύρωκεντρισμό του παραδοσιακού συγκριτισμού, μεγαλύτερη σύγκλιση προς το άειπότητο ιδεώδες του λογοτεχνικού κοσμοπολιτισμού και της « παγκόσμιας λογοτεχνίας » (*Weltliteratur*), όπως φιλόδοξα την όραματίστηκε ο Γκαίτε.

Η « αμερικανική στιγμή » της συγκριτολογικής παράδοσης έχει στο ενεργητικό της τα δραστικά ανοίγματα προς τον θεωρητικό λόγο και την έμπρακτη άσκηση της περίφημης « διεπιστημονικότητας » : πράγματι, όταν με τη λήξη της ψυχροπολεμικής καχυποψίας και ιδεολογικής κλειστοφοβίας ή « εισαγόμενη » (κυρίως από τη Γαλλία) ριζοσπαστική σκέψη αναπροσανατολίζει αποφασιστικά τα προγράμματα του πανεπιστημιακού κατεστημένου (κατά πολλούς, τα ύπονομεύει δολίως), ακριβώς τα Τμήματα Συγκριτικής Γραμματολογίας γίνονται έστιες ύποδοχής των νέων ιδεών και καλλιεργούν ένθερμα τη « θεωρητική έκρηξη » : δομισμός και αποδομισμός, κοινωνιοκριτική και ψυχαναλυτική προσέγγιση, προτάσεις της σύγχρονης ανθρωπολογίας και φιλοσοφίας, της ρητορικής και της νέας ιστορίας ή της θεωρίας της ανάγνωσης συμβιώνουν σε φιλόδοξα και καινοτόμα μαθήματα, που υπογραμμίζουν με έμφαση τα άσαφη όρια της λογοτεχνίας με άλλα είδη λόγου, τη λανθάνουσα λογοτεχνικότητα κειμένων που κανείς δεν τα αντιμετώπιζε ως δείγματα λογοτεχνημένης γλώσσας και, σε τελευταία ανάλυση, τη σχετικότητα, δηλαδή την ιστορικότητα της κατα-

σκευής που αποκαλούμε « λογοτεχνία ». ¹ Η λειτουργική συνεργασία έρευνητών διαφόρων « ειδικοτήτων » σε Τμήματα Συγκριτικής Γραμματολογίας δεν οφείλεται σε ακαδημαϊκό άλτρουισμό και φιλόφρονες άβρότητες, αλλά σε λελογισμένη, αναστοχαστική θεώρηση του μέλλοντος των ανθρωπιστικών σπουδών ως γνωστικής διαδικασίας στον κόσμο της σύγχρονης τεχνολογίας, της ηλεκτρονικής επανάστασης, ή όποια μεταμορφώνει το σύμπαν μας σε « πλανητικό χωριό ». Το αντίθεωρητικό μένος, ή καχυποψία με την όποια αντιμετώπιστηκε αυτή ή « έναλλακτική », διακλαδική διδασκαλία, στο πλαίσιο των συγκριτολογικών προγραμμάτων σπουδών, αυτό που ο Paul de Man αποκάλεσε προσφυώς « Αντίσταση στη θεωρία » ², φανερώνει τη βαθύτατα ιδεολογική αντίθεση στον κατά βάση άπομυθευτικό λόγο αυτών των ακαδημαϊκών πειραματισμών.

Άλλες σύγχρονες έρευνητικές ανησυχίες, όπως ή προοπτική της κατά φύλα κοινωνικής διαίρεσης και του άντικτύπου της στο πολιτισμικό γίγνεσθαι (φεμινισμός και φεμινιστικές σπουδές) ή ή διαδικασία παραμορφωτικής αναπαράστασης των έθνοτικών και φυλετικών διαφορών (στη συγκρότηση π.χ. του δυτικού « όριενταλισμού »), ή, ακόμη, ή προβληματική γύρω από τη διδασκαλία των άλλόφωνων κειμένων στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση (στο πλαίσιο της θεωρίας της μετάφρασης, της μεταφρασεολογίας) ³,

1. Για τη διαπλοκή ποικίλων κριτικών-θεωρητικών λόγων και μαθησιακών κλάδων στη διαμόρφωση του « νέου » συγκριτισμού βλ. το χρήσιμο εισαγωγικό κεφάλαιο του βιβλίου των Clayton Koelb και Susan Noakes (έπιμ.), *The Comparative Perspective on Literature. Approaches to Theory and Practice*, Cornell Univ. Press, 1988, σσ. 3-17, καθώς και το στοχαστικό κεφάλαιο που υπογράφει ο Wlad Godzich, "Emergent Literature and the Field of Comparative Literature", *αύτ.*, σσ. 18-36.

2. "The Resistance to Theory" (1982). Το ρηξικέλευθο αυτό δοκίμιο μεταφράζει ο Δ. Καψάλης στο περ. *Λόγου χάριν*, τεύχ. 1 (1990), σσ. 47-67.

3. Ανάπτυξη της σχετικής επιχειρηματολογίας βλ. στα όμορα άρθρα του Β. Μπιτσώρη, « Από τη μιá γλώσσα στην άλλη : ιδιοποίηση και ξενισμός »,

φιλοξενοῦνται επίσης κατά κύριο λόγο στα Τμήματα Συγκριτικής Γραμματολογίας, ως χώρου που κατεξοχήν δεξιώνεται —ή χειραγωγεί— την *ετερότητα*, τη *διαφορά*, την *ξενότητα*.

Τὸ εὐρωπαϊκὸ ὁμολόγο τῆς διεπιστημονικῆς συνεργασίας, ἔτσι ὅπως ἀσκήθηκε στὰ ἀμερικανικὰ πανεπιστήμια, μπορεῖ κανεὶς νὰ πεῖ, τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, ὅτι βρίσκεται στὸ πνεῦμα τῆς λεγόμενης « Σχολῆς τῆς Κωνσταντίας » (Konstanzer Schule). Ἐχοντας πίσω της τὴ γερμανικὴ φιλοσοφικὴ καὶ φιλολογικὴ παράδοση, ἢ « αἰσθητικὴ τῆς πρόσληψης » δὲν ἔχει σχέση μὲ τὴν ἐμπειρικὴ κοινωνιολογία τῆς λογοτεχνίας, ἀλλὰ μᾶλλον διατυπώνει μιὰ νέα ἐρμηνευτικὴ πρόταση, λαμβάνοντας σοβαρὰ ὑπόψη καὶ τὸν ἰδιόμορφο συγκριτισμὸ τοῦ Auerbach, τοῦ Spitzer καὶ τοῦ Curtius· τονίζοντας ἰδιαίτερα τὴ διαδικασία τῆς αἰσθητικῆς πράξης, διαμορφώνει μιὰ θεωρία τῆς λογοτεχνικῆς ἐπικοινωνίας, μιὰ κριτικὴ γραμματολογία πού στηρίζεται ἀποφασιστικὰ στὸ διάλογο καὶ τὴ συμβίωση τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου, καθὼς καὶ στὴν κατανόηση ἄλλων πολιτισμικῶν παραδόσεων, πέραν τῆς εὐρωκεντρικῆς (« ἐρμηνευτικὴ τῆς ξενότητας »)· κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἀντικαθιστᾶ ἢ ἀνανεώνει τὴν παραδοσιακὴ συγκριτικὴ φιλολογία. Ἡ « πρόκληση » τῆς εὐαγγελιζόμενης ἱστορίας τῆς ἀναγνωστικῆς διαδικασίας πού ἀπευθύνει ὁ H. R. Jauss στὶς γραμματολογικὲς σπουδὲς ἀφορᾶ σαφῶς καὶ τὴν « κρίση » τοῦ συγκριτολογικοῦ κλάδου.¹

Πρακτικὰ τοῦ συνεδρίου Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα στὴ διευρυμένη Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωσι, Κέντρο Λογοτεχνικῆς Μετάφρασης τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀθηνῶν, 1996, σσ. 57-67, καὶ τοῦ Τ. Καγιαλῆ, « Ἐθνικὴ λογοτεχνία, συγκριτικὴ φιλολογία καὶ οἱ λογοτεχνικὲς μεταφράσεις », περ. Ὁ Πολίτης δεκαπενθήμερος, τεύχ. 25 (1996), σσ. 34-38.

1. Ἀναφερόμαστε στὸ περίφημο ἐναρκτήριο μάθημα τοῦ Hans Robert Jauss στὸ νεοσύστατο πανεπιστήμιο τῆς Κωνσταντίας (1967), πού κωδικοποιεῖ τὶς ἀρχές τοῦ μεταρρυθμιστικοῦ ἐγχειρήματος τῆς Rezeptionsästhetik, « Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft ». Βλ. τώρα τὸ ἱστορικὸ αὐτὸ κείμενο στὸν τόμο H. R. Jauss, Ἡ θεωρία τῆς πρόσληψης — Τρία μελετήματα, σερὰ Trivium, Ἐστία, 1995 (μετάφραση, παρουσίαση: Μ. Πεγλιβάνος).

Αὐτὸ περίπου, πολὺ συνοπτικὰ διατυπωμένο, εἶναι τὸ σχῆμα τοῦ θεσμοθετημένου συγκριτισμοῦ, πού προκύπτει ἀπὸ μιὰ χρονολογημένη, δηλαδὴ ἱστορικὴ ἐξέταση τῶν ἔργων καὶ τῶν ἡμερῶν του. Ἀναμφισβήτητα, στὸ πλαίσιο τοῦ πολιτισμικοῦ ἡγεμονισμοῦ τῶν μεγάλων δυτικῶν κέντρων, οἱ συγκριτολογικὲς σπουδὲς, εἴτε ὡς ἄλλοθι δημοκρατικότητας καὶ ἰσονομίας εἴτε ὡς πράγματι ὑπονομευτικός καὶ ἀναρετικός παράγοντας κυρίαρχων ἰδεολογημάτων, λειτούργησαν ἀμφίστομα, ἐν μέρει μυθοποιητικά, δηλαδὴ —σὲ τελευταία ἀνάλυση— ὁμολογημένα ἢ ἀνομολόγητα, σαφῶς ἰδεολογικά.

Ἀπειλητικὴ ἑτεροδοξία γιὰ κάθε λογῆς ὀρθοδοξίες καὶ ὀλοκληρωτισμούς, ἢ συγκριτικὴ γραμματολογία ἀντιμετωπίστηκε μὲ διάχυτη δυσπιστία καὶ θαναυσότητα ἀπὸ τὴ Σοβιετικὴ Ἐνωση καὶ τὶς χῶρες τοῦ λεγόμενου ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ. Προῖον τοῦ ὑποπτοῦ δυτικοῦ κοσμοπολιτισμοῦ καὶ τῆς « παρακματικῆς » ἢ « ἐκφυλισμένης » ἰδεολογίας τοῦ καπιταλισμοῦ, κατὰ τὰ ἠθικολογικὰ κριτήρια αὐτῆς τῆς νεο-εθνοκεντρικῆς νοοτροπίας πού πριμοδοτεῖ ἀφελῶς, μυθοποιώντας τὴ σχεδόν, τὴν ἰθαγένεια καὶ στεγανοποιεῖ τὶς πολιτισμικὲς ταυτότητες, ὁ λογοτεχνικός συγκριτισμὸς ἀπυθνεῖται μὲ ὄρους πλεγματοειδῆ συμπεριφορᾶς καὶ καταγγέλλεται γιὰ πολιτισμικὸ παρασιτισμὸ. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ψήγματα αὐτῆς τῆς ἰδεολογικῆς τρομοκρατίας ἐξακολουθοῦν νὰ ὑφίστανται κατὰ τόπους καὶ συγκυρίες, ἢ εἰκόνα τῆς ἐθνικῆς αὐταρέσκειας καὶ τῆς κατακό-

Χρήσιμη κριτικὴ εἰσαγωγή στὸ ἔργο τοῦ Jauss, κύριου ἐμπνευστῆ τῆς νέας κριτικῆς θεωρίας, ἐπιχειρεῖ ὁ J. Starobinski στὸν τόμο: H. R. Jauss, *Pour une esthétique de la réception*, Gallimard, 1978, σσ. 7-19. Ἐξαιρετικὰ διαφωτιστικὲς εἶναι δύο συνεντεύξεις τοῦ Jauss: μιὰ παλαιότερη, στὸ γαλλικὸ περιοδικὸ *Revue des Sciences Humaines*, « Au sujet d'une nouvelle défense et illustration de l'expérience esthétique », τεύχ. 177 (1980), σσ. 8-21, καὶ μιὰ πρόσφατη, στὸν Ἑλληνα μεταφραστή του Μ. Πεγλιβάνο, στὸ περιοδικὸ *Λόγου χάριν*, « Κριτικὴ γραμματολογία καὶ ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου », τεύχ. 3 (1992), σσ. 19-32. Εἰδικότερα, γιὰ τὴ σχέση τῆς θεωρίας τῆς πρόσληψης μὲ τὴ συγκριτικὴ γραμματολογία, βλ. τὸ ἄρθρο τοῦ Manfred Gsteiger, « Littérature comparée et esthétique de la réception », *Œuvres & Critiques*, II, 2 (1978), σσ. 19-25.

ρυφης αὐτάρκειας (τῆς « αὐτοπεψίας », ὅπως εὔστοχα τὴν κατήγηγε ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς)¹ ἀποτελεῖ ἤδη γραφικὸ παρελθόν. Ὁ πολιτισμικὸς « μεταπρατισμὸς », ἡ « φραγκοσύνη » ἢ ὁ « λεβαντινισμὸς »², ἀήθεις χαρακτηρισμοὶ ποὺ χαλκεύθηκαν ἐν ὀνόματι τῆς ἀκραιφνοῦς « ἑλληνικότητος » ἢ τῆς « ρωμιοσύνης » στὸν τόπο μας, ὅπως ἄλλοῦ ἐν ὀνόματι τῆς « ἰσπανικότητος » ἢ τῆς « νεγροσύνης » (*négritude*), μόνο σὲ ἀγκυλωμένες συνειδήσεις βρίσκουν πλέον ἀπήχηση. Ἐκ τῶν πραγμάτων, ἡ « μετακένωση » τῶν ιδεῶν εἶναι ἀναπόδραστο γεγονός στὶς μέρες μας, ἐπιταχύνει τοὺς ρυθμοὺς τῶν ἀναγκαίων συνειδητοποιήσεων καὶ συντελεῖ στὴ διαμόρφωση ἐνὸς ἐρευνητικοῦ ἤθους στὸ χῶρο τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐμεῖς καὶ οἱ ἄλλοι σήμερα :

ἀναψηλάφηση τοῦ γνωσφοῦ προβλήματος

Le seul véritable voyage, le seul bain de jouvence, ce ne serait pas d'aller vers de nouveaux paysages, mais d'avoir d'autres yeux, de voir l'univers avec les yeux d'un autre.

M. PROUST

« ΠΩΣ ΜΠΟΡΕΙ ΚΑΝΕΙΣ νὰ εἶναι Πέρσης ; »³ – ἀποροῦσε ὁ Μοντεσκιὲ στὴν πεφωτισμένη Γαλλία τοῦ 18ου αἰώνα, ἐνὸς αἰώνα

1. Βλ. τίς ἐπιφυλλίδες του στὴν ἐφημερίδα *Τὸ Βῆμα* : « Συγκριτισμὸς » (7.9.1979) καὶ « Συσχετίσεις » (14.9.1979).

2. Κ. Θ. Δημαρᾶς, « Ἡ δεξίωση τοῦ Heine στὸν χῶρο τῆς ἑλληνικῆς παιδείας », στὸν τόμο *Ἑλληνικὸς ρωμαντισμὸς*, Ἑρμῆς, 1982, σελ. 287.

3. « Comment peut-on être Persan ? », καταλήγει ἐρωτηματικὰ ἡ 30ῆ ἐπιστολὴ στὸ περίφημο ἔργο τοῦ Montesquieu, *Lettres persanes* [1721], ποὺ θεματίζει ἀκριβῶς τὴν ξενότητα στὴν καρδιά τῆς Εὐρώπης τῶν Φώτων, στὸ Παρίσι.

ποὺ ὑπῆρξε κατεξοχὴν ἀνοικτὸς καὶ ἀνεκτικὸς στὸ « ἄλλο », τὸ διαφορετικὸ, ἀκόμη καὶ ἂν τὸ χαρακτήρισε μὲ ὄρους γραφικότητος « ἐξωτικό ». Εἶναι ἡ στιγμή ποὺ σταδιοδρομοῦν λαμπρὰ στὴ Δύση οἱ λογιῆς *chinoiseries* καὶ *iurqueries*, ὁ « ἀνατολισμὸς » γίνεται μόδα καὶ ὁ « ἐξωτισμὸς » καθιερῶνεται ὡς μονάδα στὴν αἰσθητικὴ-ἀξιολογικὴ κλίμακα.

Τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, τὸ ἐρώτημα ἀναδιατυπώνεται καὶ διατηρεῖ πλήρως τὴν ἰσχὺ του σήμερα, στὴν ἐκπνοὴ τοῦ 20οῦ αἰώνα, στὸ πλαίσιο τῶν περιλάλητων « πολιτισμικῶν » ἢ « πολυπολιτισμικῶν σπουδῶν » (*Cultural* ἢ *Multicultural Studies*) καὶ ἀφορᾷ εὐθέως τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον τῆς συγκριτικῆς γραμματολογίας : « Πῶς μπορεῖ κανεὶς νὰ εἶναι Ἀλβανὸς ἢ Πορτορικανὸς ἢ Πολυνήσιος ; » ἢ « Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ εἶσαι Φιλιππινέζα ἢ Κροάτισσα ; » « Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ εἶσαι Ἑβραῖος ὁμοφυλόφιλος ; », νὰ διεκδικεῖς μέσω τῆς ἐτερότητάς σου καὶ τῆς σεξουαλικῆς, φυλετικῆς, πολιτισμικῆς διαφοροποίησής σου τὴν ταυτότητα τοῦ φύλου, τῆς θρησκείας καὶ τῆς παράδοσής σου ; Καὶ πῶς διαθλῶνται αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα, πῶς ἀναδεικνύονται μέσα ἀπὸ τὰ λογοτεχνικὰ κείμενα ; Ἀλλὰ καὶ τί εἶναι « λογοτεχνία » γιὰ τὸν Πολυνήσιο ἢ τὴ Φιλιππινέζα καὶ τί θέση μπορεῖ αὐτὴ νὰ ἔχει στὰ μέτρα καὶ τὰ σταθμὰ τῆς « δικῆς μας » λογοτεχνικότητος. – ὅπως, ἀντιστρόφως, πῶς ἀξιοθετεῖται ὁ δικός μας « λογοτεχνικὸς κανόνας » στὸ δικό τους αἰσθητικὸ σύστημα ; Καὶ ποιοὶ εἴμαστε « ἐμεῖς » ; Οἱ Δυτικοί, λευκοί, ἄρρενες, εὐρωκεντρικῆς παιδείας μετέχοντες, κλειδοκράτορες καὶ κληρονόμοι ἐνὸς μεγάλου πολιτισμοῦ ; Ὡστόσο, ὅπως ἡ ἱστορία ἢ ἡ ἀνθρωπολογία ἢ ἡ θρησκευσιολογία μᾶς βεβαιώνουν σήμερα, ὁ δυτικὸς πολιτισμὸς δὲν ἦταν ὁ μόνος ποὺ μεγαλοῦργησε στὸ παρελθόν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἄφησε μνημειώδη ἴχνη πίσω του. Τί μπορεῖ λοιπὸν νὰ σημαίνουν τὰ αἰώνια ζεύγη, τὰ ιδεολογικὰ δίπολα : « Ἰσχυρὲς καὶ ἀσθενεῖς γλῶσσες », « Μονογλωσσία καὶ πολυγλωσσία », « Μεῖζονες καὶ ἥσσονες λογοτεχνίαι », « Πολιτισμικὰ κέντρα καὶ περιφέρειαι », « Ἡγεμονικὲς καὶ ἡγεμονευόμενες, αὐτόφωτες καὶ ἐτερόφωτες κουλτοῦρες »,

« Πλειονότητες και μειονότητες », « Πολιτισμένοι και πρωτόγονοι ή βάρβαροι », « Επίλεκτοι και παρίες πολιτισμοί », « Λόγια και λαϊκή παιδεία », « Άνδρική και γυναικεία γραφή » ; Ο κατάλογος δεν έχει τέλος· τὸ μόνο πὸν φανερώνει περίτρανα εἶναι πὸς θρῆσκόμεστε σὲ καθεστῶς πλήρους πολιτισμικῆς ἀμφισημίας καὶ ἀγγογένειας.¹

Στὸ πλαίσιο τῶν πολυπολιτισμικῶν σπουδῶν τείνει νὰ ἀκυρωθεῖ ἡ ἔννοια τοῦ αὐτονοήτου, τοῦ « φυσικοῦ » (τὸ αὐτονόητο μεγαλεῖο τοῦ εὐρωκεντρικοῦ πολιτισμοῦ, ἡ αὐτονόητη ὑπεροχὴ μιᾶς γλώσσας ἔναντι μιᾶς ἄλλης, ἡ αὐτονόητη καθιέρωση ἑνὸς καὶ μοναδικοῦ λογοτεχνικοῦ κανόνα γιὰ πλανητικὴ χρῆση)· προωθοῦνται τὰ αἰτήματα τοῦ ἐκδημοκρατισμοῦ τῆς γνώσης, τῆς διαπολιτισμικῆς κατανόησης, τῆς ἀναγνώρισης καὶ ἀποδοχῆς τοῦ « ἄλλου », τοῦ διαφορετικοῦ· εἶναι δεδομένη ἐπίσης ἡ πίστη σὲ συλλογικὰ προγράμματα, ἡ διακλαδική, συνεργασία, ἡ διασταύρωση τοῦ θεωρητικοῦ λόγου καὶ τῆς μεθοδολογικῆς πρακτικῆς, τῆς ἀνθρωπολογίας καὶ τῆς ἱστορίας, τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ψυχανάλυσης, τῆς γλωσσολογίας καὶ τῶν γραμματολογικῶν σπουδῶν (θεωρία, κριτικὴ καὶ ἱστορία τῆς λογοτεχνίας). Ὁ ρόλος τῆς ἀποδόμησης ὡς τεχνικῆς τῆς ἀπομόθευσης καὶ τῆς συστηματικῆς προώθησης τῆς ὑποψιασμένης ἀνάγνωσης, τοῦ ἐντοπισμοῦ τῶν « τυφλῶν σημείων » σὲ καθιερωμένα καὶ μνημειωμένα κείμενα εἶναι κεντρικὸς καὶ συνάδει

1. Ὁ ὅρος ἀνήκει στὸν Charles Bernheimer, πὸν ὑπογραμμίζει ἐπανελημμένα τὸν ἀγγογενῆ (*anxiogenic*) χαρακτῆρα τῆς σημερινῆς συγκριτικῆς γραμματολογίας στὸ εἰσαγωγικὸ κεφάλαιο (" The Anxieties of Comparison ") τοῦ βιβλίου *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*, ὁ.π., σσ. 1-17. Γιὰ τὴ σημασία καὶ τὴ χρῆση τοῦ ὅρου « πολυπολιτισμικότητα », βλ. τὸ βιβλίο τοῦ Charles Taylor, *Multiculturalisme. Différence et démocratie*, Flammarion, coll. « Champs », 1994 (ἑλληνικὴ μετάφραση : *Πολυπολιτισμικότητα*, ἐκδ. Πόλις, 1997), τὸ ἄρθρο τῆς Kristin Ross, " The World Literature and Cultural Studies Program ", *Critical Inquiry*, 19 (Summer 1993), σσ. 666-676, καθὼς καὶ τὸ πρόσφατο ἀφιέρωμα τοῦ περιοδικοῦ *Σύγχρονα Θέματα*, « Ἐμεῖς καὶ οἱ " ἄλλοι " : Ἡ διαχείριση τῆς ἐθνοπολιτισμικῆς διαφορετικότητας », τεύχ. 63 (1997), σσ. 11-111.

ἀπολύτως μὲ τὸν ἐξ ὀρισμοῦ ἀπομυθευτικὸ χαρακτῆρα τῆς συγκριτικῆς γραμματολογίας.¹ « Ἡ Θεωρία γίνεται ἡ *lingua franca* τῶν πανεπιστημιακῶν συγκριτολογικῶν Τμημάτων ».²

Βεβαίως, στὴν πολυφωνία καὶ στὴν πλουραλιστικὴ, ἀλλὰ καὶ πολυσυλλεκτικὴ, λογικὴ τους καὶ ἐν ὀνόματι τοῦ πολιτισμικοῦ ἐκδημοκρατισμοῦ, οἱ πολιτισμικὲς σπουδὲς τείνουν νὰ ἐξαλείψουν τὰ ὅρια, τὰ περιγράμματα, νὰ καταργήσουν τὶς διαφορὲς, νὰ ὁμογενοποιήσουν ἐν τέλει τὴν πολιτισμικὴ παραγωγή ὡς " *ethnic* ". Εἶναι ὀρατὸς ὁ κίνδυνος νὰ ἰδεολογικοποιηθεῖ ἀκριβῶς ἡ ἔννοια τῆς ἀποϊδεολογικοποίησης, τοῦ ἀντι-αποικιακοῦ πνεύματος, τῆς ὑποτιθέμενης οἰκουμενικῆς συνείδησης πὸν εὐκόλα μπορεῖ νὰ καταλήξει σὲ τουριστικὴ συνείδηση : νὰ περιεργάζεται κανεὶς μὲ τὴν περιέργεια τοῦ περιηγητῆ τὴν παράταξη ἐκκεντρικῶν, γραφικῶν, ἐξωτικῶν, ἀπλῶς « διαφορετικῶν » πολιτισμῶν καὶ νοοτροπιῶν. Εἶναι ὀρατὸς ὁ κίνδυνος διεκδικώντας τὴν ταυτότητα νὰ χάσουμε τὴν πολὺτιμη διαφορὰ, νὰ ἰσοπεδώσουμε τὴ διαφορετικότητα, νὰ ἀπονευρώσουμε τὴν ξενότητα καὶ, προκειμένου νὰ ἀποφύγουμε τὴν ἀδηφαγία τοῦ μητροπολιτικοῦ κέντρου καὶ τὴν αὐτοφαγία τῆς περιφέρειας, νὰ καταλήξουμε σὲ μιὰ γκριζα καὶ μονότονη, πανομοιότυπη μεγάλη ἐπαρχία, ἕνα τεράστιο πλανητικὸ χωριὸ δορυφορικῆς σύνδεσης.

Στὸ τέλος τῶν ψευδαισθήσεων, τῶν ἀνεδαφικῶν καὶ οὐτοπικῶν ὀραμάτων περὶ συναδέλφωσης τῶν λαῶν μέσω τῆς λογοτεχνίας καὶ τῶν τεχνῶν, ἡ συγκριτικὴ γραμματολογία δὲν ἔχει, πιστεύουμε, ἄλλη ἐπιλογή ἀπὸ τὸ νὰ ἀποδεχθεῖ τὸν κίνδυνο, τὸ στοίχημα, νὰ διακυβεύσει τὸ μέλλον τῆς στὸ πείραμα τῶν πολυπολιτισμικῶν σπουδῶν, διεκδικώντας καὶ προασπίζοντας τὴν ἐτερότητά τῆς στὸ

1. Πρὸβλ. τὶς παρατηρήσεις τοῦ M. Riffaterre γιὰ τὴ « ρητορικὴ ἀνάγνωση » τῶν κειμένων καὶ τὸν « συμπληρωματικὸ » ρόλο τῆς συγκριτικῆς γραμματολογίας στὴ λογικὴ τῶν πολυπολιτισμικῶν προγραμμάτων σπουδῶν : " On the Complementarity of Comparative Literature and Cultural Studies ", στὸν τόμο *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*, ὁ.π., σσ. 66-73.

2. *Αὐτ.*, σελ. 103.

πολυσύστημα, τή διαφορετική ματιά της, τήν ταύτισή της με τὸ ἄλλο, ποὺ φαντάζει ἀπόμακρο, ξένο, ἀλλόκοτο καὶ ἑτερόδοξο. Μόνη μέρεινά της σὲ αὐτὴ τήν εὐθραυστη ἰσορροπία ἀνάμεσα στὸ ἴδιον καὶ στὸ ξένο πρέπει νὰ εἶναι ἢ μὴ προσκόλλησι σὲ μιὰ σταθερὴ καὶ τελεσίδικη ταυτότητα: αὐτοκριτική, ἀναστοχαστική, ἀναθεωρητική καὶ εὐέλικτη, ἢ συγκριτικὴ γραμματολογία δὲν εἶναι ἰσόβια καὶ ἀπαρασάλευτη κατάστασι, δὲν ἔχει ὄντως δεδομένο γνωστικὸ ἀντικείμενο καὶ ἰδιαίτερη μεθοδολογικὴ πρακτικὴ, ὅπως διαπίστωνε μετὰ λύπης τοῦ ὁ Wellek, διαγιγνώσκοντας τήν « κρίσι » τοῦ κλάδου. Αὐτὴ ἡ ἀμφίσημα « κρίσιμη » καὶ « κριτικὴ » κατάστασι εἶναι ἀκριβῶς ἡ σωτηρία της, τὸ ἀντιφάρμακον στήν περιφρέουσα ἀκαδημαϊκὴ ἀρτηριοσκλήρωσι: τὰ ὄπλα της εἶναι ἢ ἀνατρεπτικότητι καὶ ἢ σταθερὰ διαφοροποιητικὴ της λειτουργία, μέσω τῶν ὁποίων συγγενεὺς ἀκριβῶς μετὰ τὸ μόνον ἀναγνωρισμένο « κέντρο ἐξουσίας »: τὴ λογοτεχνικὴ γραφὴ.